

izvješća – *informationes*

COLLOQUIUM BIBLICUM LOVANIENSE LIII od 27. do 29. srpnja 2004.

Od 27. do 29. srpnja ove godine održan je u Leuvenu (Louvainu) 53. stručni biblijski kolokvij¹ o *Septuaginti i mesijanizmu*. Organizator ovog znanstvenog biblijskog kolokvija bio je Katolički Bogoslovni fakultet (flam. *Faculteit Godgeleerdheid*) Katoličkog sveučilišta u Leuvenu (Belgija). Nazočno je bilo oko sedamdeset bibličara stručnjaka za grčku Bibliju odnosno Septuagintu iz cijelog svijeta. S hrvatskog jezičnog područja sudjelovali smo Adalbert *Rebić* i Mato *Zovkić* (Sarajevo). Kroz tri dana smo proučavali mesijanizam u grčkom prijevodu Staroga zavjeta (Septuaginta). Održano je devet predavanja u plenumu, koja smo s velikim zanimanjem pratili i poslije predavanja s predavačima raspravljali pitanja u vezi s temom. Osim toga, bilo je trinaest kraćih referata, tematski objedinjenih, održanih po skupinama (A, B, C, D, E). Dva smo popodneva po dva sata svi radili u seminarima, podijeljeni po jezicima (engleski, njemački, francuski, nizozemski).

Predavanja u plenumu

Uvodno je predavanje »Mesijanizam i Septuaginta« održao voditelj kolokvija Michael *Knibb*, profesor s King's Collegea (London). Ukazao je na probleme i moguća rješenja mesijanizma u Grčkoj Bibliji (Septuaginta). On je ovogodišnji kolokvij povezo s početcima održavanja biblijskih kolokvija. Već je 1952. godine, na četvrtom biblijskom kolokviju, tema bila »Iščekivanje Mesije«, da bi deset godina kasnije, godine 1961., opet bila tema biblijskog kolokvija »Dolazak Mesije; mesijanizam i eshatologija«². Prikazujući problematiku mesijanizma ne samo u Septuaginti, nego i općenito u Starome zavjetu, Knibb se često zaustavljao na izlaganjima mnogih bibličara a osobito profesora J. Coppensa koji je o mesijanizmu u Starome

---

¹ *Leuvenski biblijski kolokviji* održavaju se svake godine na Bogoslovnom fakultetu Katoličkog sveučilišta u Leuvenu (Belgija). Utemeljio ih je profesor J. Coppens, profesor biblijskih znanosti na istom sveučilištu.

² Premda je *tada* ta tema bila pretežito novozavjetna, Pierre Grelot održao je izvrsno predavanje o mesijanizmu u apokrifima Staroga zavjeta.

zavjetu napisao nekoliko izvrsnih članaka i knjiga³. Dao nam je pouzdan pregled razradbe mesijanizma i na dosadašnjim biblijskim kolokvijima i općenito u literaturi.

O metodološkim razmišljanjima u istraživanju Septuagintine teologije govorila je Anneli *Aejmelaeus*, profesorica na Sveučilištu u Göttingenu i Helsinkiju: »Od jezika do teologije« (Von Sprache zur Theologie). Govorila nam je o grčkom prijevodu Biblije, o Septuaginti, i o pokušajima prijevoda Septuaginte. Septuagintu mnogi čitaju bez uspoređivanja s izvornim hebrejskim tekstom. Za mnoge je ona iznad svega važna kao samostalni teološki dokument a ne, pretežito, kao prijevod. Međutim, izvanredno je veliko povijesno i povijesnoreligijsko značenje u tome što je Septuaginta približila hebrejsku Bibliju grčkim čitateljima, ljudima drukčijeg jezika i drukčije kulture i što je stvorila i zastupala vlastitu, samostalnu teologiju. No, daleko je veće značenje Septuaginte u tome što je ona vjerno sačuvala Bibliju Staroga zavjeta za šire krugove i unutar i izvan židovstva. To se upravo vidi i u tome kako su grčki prevoditelji shvatili starozavjetni navještaj mesijanizma, izmjenjujući koji puta u svom prijevodu izvorni tekst. Autorica je iznijela mnogo primjera, počevši od vrlo poznatog primjera Iz 7, 14 gdje je grčki prevoditelj u tekstu Izaijina proroštva o Emanuelu i njegovoj majci izvornu hebrejsku riječ *ha'alma* (hrvatski: *djevojka*) preveo grčkom riječi *παρθένος* (hrvatski: *djeвица*) i tako teološko značenje proroštva uzdigao na višu razinu i time bitno utjecao na razvoj kršćanske dogme o Mesijinoj majci kao *djevice*.

Slijedila su zatim predavanja koja su obrađivala temu mesijanizma u pojedinim starozavjetnim knjigama ili predajama. Pierre-Maurice *Bogaert*, profesor biblijskih znanosti sa sveučilišta Louvain-la-Neuve, istražio je u svom predavanju (»Tko obavlja kraljevstvo u knjizi proroka Jeremije i Baruha 1 – 5? Od Davidova do Božjeg prijestolja u Gradu«) značenje i mjesto mesijanizma u Knjizi proroka Jeremije (i Baruha 1 – 5). Pokazao je da prema proroku Jeremiji Bogu pripada kraljevstvo ne samo nad Izraelom, nego i nad svim narodima. Božja kraljevska vlast stere se nad poviješću, nad kraljevstvima i njihovima kraljevima, a osobito nad Nabukodonozorom i njegovim velikim kraljevstvom. Novi vladar kojega Bog obećava po proroku Jeremiji bit će *melek* (kralj) i *mošel* (vladar). On će sklopiti novi Savez, savez kozmičke naravi, sa svećenicima i levitima i s potomcima Davidove dinastije. Mesijanizam je u Jeremijinim tekstovima izraz nade u dolazak budućeg idealnog vladara.

William *Horbury*, sa Sveučilišta u Cambridgeu (Engleska), izložio je kako Petoknjžje (Postanak – Ponovljeni zakon) poima kraljevsku vlast i njezin odnos prema mesijanizmu (Monarchy and Messianism in the Greek Pentateuch). Prema grčkom prijevodu Biblije već u prikazivanju Mojsija i Jošue postoji podloga za razumije-

³ Nabrojiti ću samo neke. Članci *Les origines du messianisme* (str. 31-85) i *La prophétie d'Emmanuel* objavljeni su u B. RIGAUX (izd.), *L'attente du Messie* (Recherches Bibliques, 1), Brugge, 1954., ²1958. Knjige: *Le messianisme royal* (Lectio divina, 54), Paris, 1968; *Le mesianisme et sa relève prophétique*, Leuven, University Press Peeters, Leuven, 1974., ²1989.

vanje kraljevske vlasti izraelskih kraljeva. Grčki prijevod Biblije bio je pod utjecajem židovskog poimanja božanske kraljevske vlasti (*divine monarchy*). Analizirao je neke primjere (Mojsije, Jošua, Faraon, Bileam) i pokazao kako je grčki prijevod oprezno postupao s nazivom »kralja« (koji puta umjesto *melek rabi nasi*’).

Albert *Pietersma*, sa Sveučilišta u Torontu, pokazao je kako se mesijanizam odražava u grčkom prijevodu psalama (Messianism and the Greek Psalter). Pokazao je kako grčki prijevod često egzegetira izvorni tekst psalma i tako nudi mesijansku interpretaciju. Pročitao je Psalam 28(29) i usporedio je grčki prijevod psalma s hebrejskim izvornikom te ukazao na to kako je grčki prevoditelj u skladu sa svojim mesijanskim shvaćanjima interpretirao izvornik. Iznio je tumačenja nekih komentatora psalama (Van Uchelen, Loewenstamm, Schenker, Schaper, Gzella) i pokazao u čemu su njihova tumačenja grčkog prijevoda psalama dobra a u čemu nisu.

Heinz-Josef *Fabry*, sa sveučilišta u Bonnu (Njemačka), govorio je o »mesi-anologiji u mudrosnoj književnosti u grčkom prijevodu Septuaginte«. Odmah na početku je spomenuo, da je dosta raširena teza da u grčkom prijevodu starozavjetne mudrosne književnosti nije izričito zastupljena neka značajnija mesijanologija. To začuđuje osobito zato, jer je sz. mudrosna književnost nastajala upravo u doba, kada se stvarao izraelsko-judejski mesijanizam. Kraj davidovske dinastije u Babilonskom sužanjstvu (539. pr. Kr.) probudio je težnje i nade u obnovu Davidova doma (usp. 2 Sam 7) i iščekivanje kraljevskog Mesije (Iz 11, 1-5) i Sina Davidova (Ez 34, 23; Psalam Salomonov 17). Pojavak nove dinastije, Hasmonejske dinastije, poslije makabejske pobjede nad Grcima (2. st. pr. Kr.) urodio je iščekivanjem svećeničkog lika Mesije, a svršetak proročkog pokreta urodio je iščekivanjem novoga Mojsija (*Moses redivivus*, usp. Pnz 18, 18) i novoga Ilije. Predavač je zatim detaljno analizirajući pojedine tekstove mudrosne književnosti ukazao na to da i tu postoje neka mesijanska nadanja, ali izražena drukčijom terminologijom nego u drugim biblijskim knjigama. Mudrosna književnost nije izravno ukazivala na Mesiju kao Božjeg poslanika, koji će na kraju dana spasiti narod, nego na »mudrosti« (grč. σοφία) kao mogućnost za čovjeka da postigne Život (da se spasi). Prema mudrosnoj književnosti, prevedenoj na grčki jezik u Septuaginti, ulogu Mesije ima *personificirana Mudrost* (Izr 1, 20-31; 8, 1 – 9, 6), čiji početak ona vidi u »vječnosti« (»prije vječnosti ti si me učvrstio, na samom početku« [Izr 8, 22]). Odlučan korak u pravcu mesijanologije učinjen je u mudrosnoj književnosti, kad se npr. u Iz 11 mudrost pridaje Mesiji kao Božji dar. Tu su *Mudrost* i *Mesija* tako tijesno povezani te Mesija postaje onaj koji je poput Mudrosti odvijeka pred prijestoljem Božjim. Tako, dakle, mudrosna književnost naglašava *Mudrost* kao idealni lik koji se bori protiv katastrofalnih stremljenja onoga vremena, a da nije upala u neki zanesenjački mesijanizam.

John J. *Collins*, sa Yaleskog sveučilišta (New Haven, SAD), tumačio je kako *suvremeni egzegeti vide tumačenje mesijanizma u grčkom prijevodu Petoknjžja* (Messianism and Exegetical Tradition. Evidence of the LXX Pentateuch). Predavač se zadržao na *kraljevskom* obilježju Mesije, namjerno ostavivši po strani

svećeničko i proročko obilježje, jer je ono u starijem stadiju SZ zastupljenije. Zauzvao se na izabranim mesijanskim tekstovima iz Petoknjžja kako su prevedeni u Grčkoj Bibliji: Jakovljevi blagoslovi (Post 49, 10-12), Bileamovo proroštvo (Br 23, 21; 24, 7 i Pnz 33, 5). Jakovljevi blagoslovi ukazuju na sjajnu budućnost koju će otvoriti Judin potomak. Bileam proričući Izraelu sjajnu budućnost, koju će otvoriti neki eshatološki lik (čovjek u grčkom prijevodu). Taj će lik, čovjek, imati svoje kraljevstvo pa je sasvim moguće shvatiti ga kao *Mesiju* (pomazanik, kralj), premda prijevod izričito ne govori o njemu kao kralju. Takvo zaključivanje onda uspo-ređuje s podacima iz kasnijeg starozavjetnog židovstva (2 Sam 7; Iz 11 i dr.), gdje su takva proroštva marginalizirana. Predavač je tvrdio da su mesijanska nadanja u dijaspori, u kojoj su Židovi govorili grčki, bila daleko slabija nego u judejskoj zemlji. U Judeji je mesijanizam opet oživio u posljednjem stoljeću prije kršćanske ere kao reakcija na pojavak *hasmonejske* dinastije koja nije bila davidovska, a osobito kao reakcija na rimsku okupaciju Judeje.

Nekoliko puta smo već spomenuli biblijsko mjesto 2 Sam 7. Tu je zapisano Natanovo proroštvo izrečeno Davidu: Natan proriče Davidu da će dobiti sina kojemu će Bog biti Ocem i kojemu će Bog dati prijestolje koje će trajati za svagda (2 Sam 7,14s)⁴. Kako je *Septuaginta* prevela to proroštvo pokazao je u svom izlaganju Adrian *Schenker*, sa sveučilišta u Fribourgu (Švicarska): »Die Verheissung Nathans in 2 Sam 7 in der Septuaginta«. Protumačio je razlike između masoretskog teksta i grčkog prijevoda i na što one ukazuju i što znače. S tim u vezi tumačio je i paralelne biblijske tekstove u *Septuaginti* (npr. 1 Ljet 17). Njegov je zaključak, da grčki prijevod 2 Sam 7 i 1 Ljet 17 ne može poslužiti kao temelj za stvaranje mesijanologije u mjeri u kojoj je to izvorni hebrejski tekst. Grčki prevoditelj Biblije nije znao ni za kakvo Božje obećanje Davidovu potomstvu.

Olivier *Munnich*, sa sveučilišta »Sorbonne« u Parizu, tumačio je »mesijanizam u svjetlu grčkog prijevoda proročkih knjiga« (Le messianisme à la lumière des livres prophétiques de la Bible grecque). Uzeo je u obzir sve važnije proročke tekstove (osobito iz knjige Izaije proroka, Daniela i Ezekijela) te je uspoređivao hebrejski tekst s grčkim prijevodom (*Septuaginta*) i s rabinskim tumačenjima. Iz toga je izvlačio zaključke ukazujući na redukciju mesijanskog motiva u grčkom prijevodu u odnosu na izvorni hebrejski tekst (Iz 4, 2; 10, 27; Dan 9, 24-27; 11, 31; 12, 11; Hab 3, 13). U drugom dijelu svoga izlaganja predavač je ukazivao na tumačenja proročkih tekstova u *targumima* i u spisima drevnih rabina (npr. *gaoni*) koji su bili svjesni razlika između hebrejskog izvornika i grčkog prijevoda i koji su bili zapanjeni vidjevši da je *Septuagintin* model mesijanizma (u kojem je mesijanizam sekundaran) drukčiji od masoretskog (u kojem je on naprotiv primaran).

⁴ U Novom je zavjetu na podlozi ovoga proroštva (i dakako Iz 7, 14) Luka opisao navještenje Mariji da će roditi sina kojemu treba nadjenuti ime Emanuel, kojemu će Bog dati kraljevsku vlast, prijestolje koje će trajati završavajući.

Posljednji predavač u plenumu bio je J. *Lust* s Katoličkog sveučilišta u Leuvenu koji je posebno tumačio »mesijanizam u knjizi proroka Ezekiel« (Mesianism in LXX-Ezechiel). U prvom dijelu svoga izlaganja sažeo je rezultate istraživanja mesijanskih tekstova proroka Ezekiel nekima suvremenih egzegeta. U drugom se dijelu zadržao na tumačenju hebrejskog naslova *nasi'* (knez, vođa, poglavnik) kojim Ezekiel naziva iščekivanoga spasitelja-kralja u poglavljima 34 i 37 i grčkog prijevoda tog naslova (grčki *αρχων*). Grčki prijevod Ez 34 i 37 rabi za hebrejski izraz *nasi'* grčki izraz *αρχων*, a Ez 40 – 48 stalno i uporno rabi grčki izraz *αφηγουμενος* i *ηγουμενος* što znači naprosto predvodnik, vodnik, vođa. To može biti posljedica dvaju različitih prevoditelja, ali može značiti i to da je prevoditelj namjerno razlikovao između lika prorečenoga u Ez 34 i 37 kao mesijanskog otkupitelja i onoga u Ez 40 – 48 kao običnog vođu koji ima važnu ulogu u bogoštovlju. Svakako, to ukazuje na to da prevoditelj nije poistovjećivao mesijanski lik prorečen u Ez 34, i 37 s likom u Ez 40 – 48.

Iz prikazanoga se vidi da su predavači pokazali vrlo širok obzor mesijanskih tema odnosno tekstova iz Staroga zavjeta stalno uspoređujući Septuagintin prijevod s hebrejskim izvornikom i iz toga izvlačeći teološke zaključke u odnosu na Septuagintino shvaćanje mesijanizma. A ono predstavlja zapravo mesijansko shvaćanje Židova u dijaspori u vremenu od III. do I. st. pr. Kr.

Predavanja u jezičnim skupinama

U jezičnim je skupinama (bilo je pet jezičnih skupina) bilo trinaest kraćih referata, po petnaestak minuta. Vrijeme nam ne dopušta da ih sve izložimo, a i nisam mogao sva ta predavanja slušati, budući da još nemam dar bilokacije (ili čak tri- i kvadrilokacije). Zato ću ih ovdje (ispod teksta u bilješci) samo nabrojati da čitatelji dobiju dojam o čemu se to govorilo. Više predavača govorilo je o mesijanizmu u grčkim psalmima⁵, o mesianizmu u mudrosnim knjigama⁶ i, na kraju, o mesijanizmu u proročkim spisima⁷.

⁵ J.-M. AUWER, »Dans le soleil il a placé sa tente«. Le Ps 18, 5 (LXX) i l'enfant solaire. H. AUS-LOOS: A Greek Messiah in Psalm 45?; G. J. STEYN, Papyrus 114 and the Quotation from Ps 45, 6-7 (44, 7-8) in Hebrews 1, 8-9; M. BAUKS, Auf die Hörner der Einhörner hin... Hinweise auf eine messianische Relecture des Ps 21; A. CORDES, Spricht Ps 109 LXX von einem Messias oder nicht?; S. WITETSCHEK, Der Lieblingspsalm des Sehers: Die Verwendung von Ps 2 LXX in der Johannesapokalypse.

⁶ J. CORLEY, Seeds of Messianism in Hebrew Ben Sira and Greek Sirach, B. G. WRIGHT III – Eshatology without a Messiah in the Wisdom of Ben Sira, E. G.; S. SCHNOCKS, Auferstehungshoffnung in Buch Ijob?;

⁷ E. G. DAFNI, Pantokrator in LXX Amos 4,13. J. SCHAPER, Messianic Expectations in the Greek Isaiah; K. HAUSPIE, Theodoretus and Messianic Verses in the Septuagint Version of Ezekiel; I. J. J. SPANGENBERG, The Septuagint Translation of Daniel 9. Does It Reflect a Messianic Interpretation?

Seminari

U seminarima smo obrađivali pojedine mesijanske teme. U svakom je seminaru bio po jedan voditelj koji je na početku seminara dao priliku da se svi sudionici predstave, te je potom održao kratki referat u kojem je izložio temu seminara i postavio problem koji smo onda zajednički u raspravama razglabali. Seminari su bili podijeljeni po jezicima. Ja sam sudjelovao u njemačkoj skupini. Tu je bila tema: *Jakov, Bileam i Mesija. Mesijanska iščekivanja u pjesničkim tekstovima Biblije*. Seminar je vodio i uvodno kratko izlaganje održao Martin Rösel iz Rostocka. U nizozemskom seminaru (vodio ga Maarten J. Menken, iz Utrechta) tema je bila *Matejeva mesijanska interpretacija biblijskih tekstova iz Septuaginte*. Matej je naime u svom evanđelju slijedio grčki prijevod Staroga zavjeta. U engleskom seminaru je tema bila *Mesijanizam i »Davidova dinastija«* prema tekstovima Post 49, 10-11 i Iz 11 (seminar je vodila gospođa Raija Sollamo, sa sveučilišta u Helsinkiju), a u francuskom je bila tema *Je li Septuagintin Psaltir bio pod utjecajem eshatoloških i mesijanskih ideja?* (vodio Eberhard Bons, sa sveučilišta u Strasbourgu).

Većina je sudionika bila smještena u »Paus Adriaan VI-college«. To je zapravo studentski dom u kojem stanuju pretežito studenti Bogoslovnoga fakulteta. Tako je bila moguća i komunikacija među sudionicima Biblijskog kolokvija. Tu je bila upriličena i prigodna izložba biblijskih, egzegetskih i općenito teoloških izdanja koja smo mogli kupovati. Takvi su skupovi od velike važnosti. Tu se međusobno upoznajemo, bistrimo svoja egzegetska shvaćanja i teološke ideje.

Adalbert Rebić